

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

«TASDIQLAYMAN»

Namangan davlat universiteti
rektori

S.F. Turg’unov

« _____ » 2022-yil

«MA‘QULLANDI»

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi
huzuridagi OAK raisi,

A.P. Yusupov

« _____ » 2022-yil

10.00.01 – O‘zbek tili mutaxassisligidan malakaviy imtixon

Dasturi

O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi

Rayosatining 2022 yil «30» sentabr 3021/sonli qarori bilan
tasdiqlangan

Namangan – 2022

ANNOTASTIYA

Mazkur dastur O'zbekiston Respublikasi DTS, O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi va "Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi to'g'risida"gi qonunlari asosida hamda uning talablariga muvofiq tuzildi.

Dasturni tayyorlashda "Nazariy tilshunoslik masalalari", "Matn tilshunosligi", "Pragmalingvistika", "Lingvokulturologiya", "Psixolingvistika", "Til tarixi", "Tilshunoslik nazariyasi", "Tilshunoslik va tabiiy fanlar", "Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi", "Uslubshunoslik muammolari", "Hozirgi o'zbek adabiy tili" fanlari dasturlariga tayanildi.

Tuzuvchilar:

f.f.d. , prof. N.M.Uluqov

PhD, dots. I.Darvishov

PhD. H.Solxadjayeva

Taqrizchilar:

f.f.d., prof. H.Usmonova

f.f.d., prof. Sh.Iskandarova

O'ZBEK TILI MUTAXASSISLIGIDAN MALAKAVIY IMTIHON DASTURI

Nazariy tilshunoslik masalalari

“Nazariy tilshunoslik masalalari” kursiga kirish. Fanning maqsadi va vazifasi. Til va nutq. Til va nutq birliklari. Til va nutq antinomiyasi. Til strukturasi va sathlari. Tilning funksiyalari. Tilning belgilik xususiyatlari. Til birliklarining belgisiz xususiyatlari. Til ochiq va dinamik sistema sifatida. Morfologik sathning ikki tipi. Sintaktik sath birliklari. Tilning leksik-semantik sathi. Til strukturasi nazariyasi. Izomorfizm. Til sathlari ierarxiyasi. Nutqiy sistemaning struktur xususiyatlari. Empirik va ratsional bilishda til va tafakkur munosabati. Til va ruhiy faoliyat.

Tilshunoslikning dolzarb muammolari

An'anaviy va sistemaviy tilshunoslik munosabati. An'anaviy yo'nalishlar. Yangi yo'nalishlar. Fonetika va fonologiya muammolari. So'z yasalishi muammolari. Morfemika muammolari. Leksikologiya muammolari. Lingvistikada maydon nazariyasi. Morfologiya. So'z turkumlari talqini. Mustaqil so'zlar. Yordamchi so'zlar talqini. Sintaksis. Yangi qarashlar. Gap bo'laklari talqini. Binar va trenar tamoyillar. Mazmuniy sintaksis. Lingvistik ta'limotlar tarixi. Struktur tilshunoslikning asoslari va yo'nalishlari. Lingvistik nisbiylik nazariyasi. Jahon tilshunosligidagi yangi yo'nalishlar. O'zbek ilmiy tilshunosligining rivojlanishi.

Lingvokulturologiya

Til, madaniyat va inson. Tilshunoslikda “paradigma” tushunchasi. Tilshunoslikda paradigmalarning o'zgarishi masalasi. Paradigmalarning qiyosiy-tarixiy, sistem-struktur va antropotsentrik turlari. Bilimlarning yangi antropotsentrik paradigmasi va uning lingvokulturologiyadagi o'rni. Lingvokulturologiyaning boshqa fanlar orasidagi maqomi. Lingvokulturologiyaning etnolingvistika, sotsiolingvistika va etnopsixolingvistika bilan chambarchas bog'liqligi.

Madaniyat va uning o'rganilishi. Lingvokulturologiya tarixi va nazariy asoslari. Lingvokulturologiyaning tadqiqot ob'ekti, predmeti, maqsadi va vazifalari. Lingvokulturologiya metodologiyasi va metodlari. Lingvokulturologiyaning asosiy tushunchaviy-terminologik apparati. Til va madaniyat. Til va madaniyatning o'zaro aloqasi. Fanda “til-madaniyat” masalasining o'rganilishi: V. fon Gumboldtning “til-madaniyat” haqidagi lingvistik ta'limoti. E. Sepir, B.Uorf, K.Fossler, F. de Sossyurlarning til va madaniyatning o'zaro aloqadorligi xususidagi qarashlari. Madaniyat haqidagi tasavvurlarning tilda namoyon bo'lish usullari. Olamning lisoniy manzarasi.

Olamning konseptual manzarasi. “Geshtalt” tushunchasi.

Lingvomadaniy birliklarning tahlili. Metafora – madaniyatning ko‘rsatkichi. Madaniy makondagi ramz va stereotip hodisalari. Lingvomadaniyatda lakuna muoammosi. Paremalarning lingvomadaniy jihatlari. Insonning til va madaniyatdagi o‘rni. Inson – milliy mentallik va til egasi. Til kommunikatsiya va fikrlarni ifodalash vositasi. Insonning adabiy janrlarda tadqiqotning asosiy ob'ekti ekanligi. Turli millat vakillarining o‘ziga xos avtoportreti. Til inson shaxsini aniqlashda muhim vositalardan biri. Lisoniy shaxs. Lisoniy shaxsni shakllantiruvchi omillar. Yu.N.Karaulovning lisoniy shaxs haqidagi qarashlari. Lisoniy shaxs mohiyatining tarkibiy qismlari: qadriyat, madaniyat, individuallik. Erkak va ayolning jamiyat, madaniyat hamda tildagi o‘rni. Madaniyatda “erkak – ayol” ziddiyati. Ayol va erkak ramzlari. Madaniyat va tildagi gender kategoriyasi. Ayol va erkaklar nutqining ijtimoiy tabiati va o‘ziga xos xususiyatlari. Mif, folklor va tilda inson obrazi.

Matn tilshunosligi

Matn tilshunosligining maxsus o‘rganilishi. Til birligi. Gap tushunchasi. Til tizimida matn sathi. Nutqning emotsionalligi va ekspressivligini ifodalovchi vositalar. Matn – kommunikatsiyaning asosiy birligi. Matnning aktual bo‘linishi: matnda tema va rema munosabati. Matn turlari. Uyg‘ur yozuvi obidalari. Eski o‘zbek yozuvi matnlari. XIV-XV asr matnlari. XIX asr matnlari. XX asr o‘zbek tili matnlari.

Pragmalingvistika

Lingvistik belgining umumsemiologik tabiati. Lingvistik pragmatikaning amaliy shakllanishi. Lingvistik pragmatikaning nazariy shakllanishi. Lingvistik pragmatikaning umumiy masalalari. Lingvistik pragmatikaning xususiy masalalari. Pragmalingvistika haqida nazariyalar. Olmosh va atoqli otlarning pragma-semantik tabiati. Pragmalingvistikaning til sathlariaro munosabati Pragmatika va semiotika.

Til tarixi

O‘zbek adabiy tili va uning tarixiy ildizlari. O‘zbek xalq tili taraqqiyotining ilk davri. M.Koshg‘ariyning «Devonu lug‘otit turk» asari. M.Koshg‘ariy – qiyosiy-tarixiy tilshunoslikning asoschisi. Yusuf Xos Hojibning «Qutadg‘u bilig» asari tili. A.Yassaviyning «Devoni hikmat» asari, lingvistik xususiyatlari. «Qissasi Rabg‘uziy» asari tili. Chig‘atoy ulusining adabiy tili – Oltin O‘rda adabiy tili. «Muhabbatnoma».

XI-XIV asrlar rasmiy hujjatlar tili va uslubi. XIV-XVII asrlar tili adabiy til takomili. Atoiy, Sakkokiy, Lutfiy asarlari tili. A.Navoiy – o‘zbek adabiy tilining asoschisi. «Muhokamat ul-lug‘atayn» asari.

XVII-XIX asrlarda o‘zbek adabiy tili. Abulg‘ozi Bahodirxon, M.Xoksor va b.

XV-XIX asrlarda yaratilgan lug‘atlar. Aloyi binni Muhibiy, Tole Iymoni,

Muhammad Rizo, Muhammad Yaqub Chingiy, Mirzo Mehdixonning lug‘atlari.
XIX asr oxiri – XX asr boshlari o‘zbek adabiy tili. Til va uslub me'yorlarining shakllanishi. Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Avaz O‘tar xizmatlari. Publitsistik uslubning paydo bo‘lishi.

XX asr o‘zbek adabiy tilining muhim xususiyatlari.

Tilshunoslik nazariyasi

Tilshunoslik fanining predmeti va vazifalari. Tilshunoslik fan sifatida. Tilshunoslikning boshqa fanlar bilan bog‘liqligi. Tilning belgilik tabiati. Sistema va struktura. Til sistemasining sathlari. Til va nutq. Paradigmatika va sintagmatika. Til va tafakkur. Til va jamiyat. Sotsiolingvistika. Tilning kelib chiqishi. Til va yozuv. Tillarning tasnifi. Lingvistik oqimlar va metodlar.

Tilshunoslik tarixi. Qadimgi hind tilshunosligi. Qadimgi grek tilshunosligi. O‘rta asrlarda arab tilshunosligi. Markaziy Osiyo tilshunosligi tarixi. Mahmud Koshg‘ariy, Mahmud Zamaxshariy, Alisher Navoiy va boshqalar. O‘rta va yangi asrlarda yevropa tilshunosligi. V.Gumboldt, A.A.Potebnya, F.de Sossyur va boshqalar ta'limoti. XX asr struktural tilshunosligi. Funktsional lingvistika. Glossematika. Amerika deskriptiv lingvistikasi. XX asr boshlari o‘zbek tilshunosligi. Mustaqillik davri o‘zbek tilshunosligi. O‘zbek sistem tilshunosligi. Tilshunoslikdagi yangi yo‘nalishlar.

Turkiy filologiyaga kirish

“Turkiy filologiyaga kirish” fanining predmeti va vazifalari. “Turkiy filologiyaga kirish” fani doirasida o‘rganiladigan masalalar. Fanning boshqa turkiyshunoslik fanlari bilan aloqasi. Turkologiyaning tarkibiy qismlari. Turk etnonimi va uning etimologiyasi. Turkiy tillar va xalqlar, ularning soni va yashash hududlari haqidagi ma'lumotlar. Turkiy tillarni o‘rganish sohasidagi nazariyalar. Turkiy filologiyaning shakllanishi, o‘rganilish manbalari va maktablari, turkiy tillarning tasniflari, taraqqiyot bosqichlari. Hozirgi turkiy tillarning o‘rganilishi va muammolari.

Turkiy tillarning jahon tillari orasida tutgan o‘rni. Turkiy tillarning tasniflari. Turkiy tillar taraqqiyotining davrlari. Eng qadimgi turkiy tillar. O‘rxun-yenisey yodgorliklarining tillari. qadimgi uyg‘ur tili. qoraxoniylar davri turkiy tili. Chig‘atoy tili. Mamluklar tili. Volgabo‘yi turklarining tili. Zamonaviy turkiy tillar. Turkiy tillar tarixini o‘rganish manbalari. Turkiy xalqlarning yozuv tizimi. Turkiy tillarning o‘rganilish tarixi. Turkiy tillarning xorijiy mamlakatlarda o‘rganilishi. Turkiy tillarning tasnifi. Turkiy tillar qarindoshligini belgilovchi asosiy omillar. Turkiy tillar va ularni tasnif qilish masalasi. Tasnif qilish tamoyillari. Turkiy tillarni tasnif qilish tarixidan. Hozirgi turkiy tillar va ularning o‘rganilishi.

Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi

Kursning maqsad va vazifalari. Turkiy tillar taraqqiyotining umumiy

tomonlari. Oltoy tillar guruhi. Turkiy tillar oilasi. Tungus-manjur va turk mo'g'ul tillarining o'zaro munosabati. Turkiy tillar areali. Turkiy tillar fonetikasi. Genetik o'xshashliklar, unli va undoshlar, singarmanizm va urg'u. Turkiy tillarning leksik xususiyatlari. Umumturkiy so'zlarning muhim belgilari. Grammatik xususiyatlari. Ot. Kelishik, egalik, son kategoriyasi. Sifat, son, olmosh, fe'l so'z turkumi. Shaxs-son, nisbat, mayl va boshqa kategoriyalar. Yordamchi so'z turkumlari. Sintaktik xususiyatlari. So'zlarning birikish usullari. Sodda va qo'shma gaplar.

O'zbek dialektologiyasi

Fanning maqsad va vazifalar. Boshqa fanlar bilan aloqasi. O'zbek shevalari va dialektlari. O'zbek shevalarining o'rganilishi. Transkripsiya. Lingvistik geografiya haqida. Areal lingvistika.

O'zbek shevalari fonetikasi. Unli va undosh fonemalar sistemasi. Og'zaki nutq xususiyatlari.

O'zbek shevalari leksikasi. An'anaviy leksika. Shevalarni farqlovchi asosiy lug'at xususiyatlari, ularda pleonazm.

Shevalarning grammatik xususiyatlari. Otlarda ko'plik, egalik. Fe'l mayllari. Fe'l zamonlari. Fe'l nisbatlari. Ko'makchi, bog'lovchi, yuklamalar. Uch lahjaga xos farqlanishlar.

Sintaksis. Dialektal sodda gaplar. Qo'shma gaplarning dialektal belgilari.

Hozirgi o'zbek adabiy tili

Fonetika. Fonetikaning predmeti, mundariyasi. Nutq tovushlarining uch aspekti. Unli va undosh fonemalar, ularning tasnifi. Fonetik jarayonlar. Urg'u va bo'g'in.

Leksikologiya. So'zning semantik strukturasi. Monosemiya va polisemiya. Ma'no ko'chishi, kengayishi va torayishi. Iboraning semantik strukturasi. So'zlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari. Lug'aviy birliklarning tarixiy-etimologik shakllanishi jihatidan tavsifi. Iste'mol doirasiga ko'ra o'zbek tilidagi so'zlar, chegaralanmagan va chegaralangan leksika. Ekspressiv-emotsional leksika. Leksikografiya va lug'at tiplari. LSG va mazmuniy maydon.

Grammatika. Morfemika. So'zning morfem tuzilishi. O'zak va affiksial morfema. Affiksoidlar, so'zning morfem tuzilishidagi ayrim o'zgarishlar.

So'z yasash usullari. O'zbek tilida so'z yasalishi. So'z turkumlarida so'z yasalishi.

Morfologiya. So'zlarni turkumlarga ajratish tamoyillari. Konversiya va uning ko'rinishlari. So'z turkumlarining ko'chishi.

Ot. Otning ma'no turlari. Grammatik ko'rsatkichlari. Kelishik, egalik va son kategoriyasi.

Sifat. Ma'no turi. Daraja kategoriyasi.

Son. Ma'no turi. Grammatik xususiyatlari. Numerativlar.

Olmosh. Leksik-morfologik xususiyatlari. Sintaktik vazifasi.

Fe'l. Ma'no turlari. Fe'lning grammatik kategoriyalari. Mustaqil va yordamchi fe'l. Ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmasi. To'liqsiz fe'l. Fe'lning funksional shakllari. Ravish. Ma'no turi. Grammatik belgilari. O'zbek tilshunosligida ravishning talqini. Yordamchi so'zlar. Ko'makchi. Bog'lovchi. Yuklama.

Sintaksis. «Sintaksis» kursiga kirish. Sintaktik birliklar. Sintaktik munosabat. Sintaktik qurilish. Sintaktik aloqa. Sintaktik qayta bo'linish.

Gapda so'zlarning bog'lanish yo'llari. Sintaktik aloqa turlari. Tobe aloqa turlari. So'z birikmasi, komponentlar orasidagi munosabatlar.

Gap. Uning belgilari, tasnifi. Gapning aktual bo'linishi. Tema. Rema.

Gap bo'laklari. Ularning tasnifi. Bosh bo'laklar, ularning talqini. Ikkinchi darajali bo'laklar, ularning turlari. Aniqllovchining gapdagi maqomi. Sodda gapni murakkablashtiruvchi vositalar.

Uyushiq bo'laklar. Ajratilgan bo'laklar. Kirish konstruksiyalari.

Qo'shma gap. Asosiy belgilari. Qo'shma gaplar tasnifi.

Bog'lagan qo'shma gaplar, ularning mazmuniy turlari.

Ergash gapli qo'shma gaplar va ularning tasnifi.

Ergash va bosh gaplarni farqlash asoslari, ularni biriktiruvchi vositalar.

Ergash gaplar tasnifi, ularni ajratish tamoyillari. Ergash gapli qo'shma gap turlari.

Bog'lovchisiz qo'shma gap. Strukturasi, tasnifi. Ularda tinish belgilari.

Murakkab qo'shma gaplar. Bog'lanish, ergashish yo'li bilan tuzilgan qo'shma gaplar. Bir necha ergash gapli qo'shma gaplar. Bog'lanish usullari. Sintaktik sinkretizm.

Gapda shakl va mazmun. Shakliy va mazmuniy birliklar o'rtasidagi nomutanosiblik.

Foydalanilgan adabiyolar:

I. Asosiy adabiyolar:

1. Abdurahmonov G., Shukurov SH., Mahmudov Q. O'zbek tilining tarixiy grammatikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2008.
2. Турсунов У., Ўринбоев Б., Алиев А. Ўзбек адабий тили тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994.
3. Исмоқов Ф. Эски ўзбек тили ва ёзуви. – Тошкент: Ўқитувчи. 1995.
4. Мухторов Ж., Санакулов Ў. Ўзбек адабий тили тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.
5. Holmanova Z. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent, 2007.
6. Нурмонов А., Искандарова Ш. Тилшунослик назарияси. – Тошкент: Фан, 2008.
7. Нурмонов А. Танланган асарлар. 3 жилдли. – Тошкент: Академнашр, 2012.
8. Рафиев А. Туркий тилларнинг қиёсий-тарихий грамматикаси. – Тошкент, 2004.
9. Тўйчибоев Б., Ҳасанов Б. Ўзбек диалектологияси. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2004.
10. Абдуазизов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994.
11. Ўзбек тили грамматикаси. I том, – Тошкент: Фан, 1975. II том, – Тошкент: Фан, 1976.
12. Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992.
13. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги адабий ўзбек тили – Тошкент, 2006
14. Шоабдурахмонов Ш., Асқарова М. в.б. Ҳозирги ўзбек адабий тили. 1-қисм. – Тошкент: Ўқитувчи. 1980.
15. Сайфуллаева Р. ва б. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент, 2010.

II. Qo'simcha adabiyolar:

1. Ashirboyev S., Azimov I., Rahmatov M., G'oziyev A. Eski o'zbek tili va yozuvi praktikumi. – Toshkent, 2006.
2. Абдуазизов А., Шереметова А. Общее языкознание. – Т. 2004.
3. Нурмонов А. Структур тилшунослик: илдизлари ва йўналишлари. – Андижон. 2006.
4. Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. – Тошкент, 2002.
5. Туркий тилларнинг қиёсий-тарихий грамматикаси. ЎУМ, ЎЗМУ 2011.
6. Муродова Н. Ўзбек адабий тили ва шевалар лексикасининг қиёсий тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2005.
7. Нафасов Т. Қашқадарё ўзбек халқ сўзлари. – Тошкент: Мухаррир,

2011. – 466 б.

8. Бегалиев М.Қ. Ўзбек тилининг Қорабулоқ шеvasи лексикаси. – Тошкент: Iqtisod-Moliya, 2007.

9. Ўзбек диалектологияси. ЎУМ, ЎЗМУ 2011. Ўзбек филологияси факультети кутубхонаси.

10. Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.

11. Маҳмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Синтаксис. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.

12. Нурмонов А. ва бошқалар. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Морфология. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2001.

13. Uluqov N. Tilshunoslik nazariyasi (amaliy va seminar mashg'ulotlari). Uslubiy qo'llanma. – Toshkent, 2015. – 80 b.

14. Хожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002. – 166 б.

10.00.01 – O‘zbek tili mutaxassisligidan malakaviy imtihon bo‘yicha BAHOLASH MEZONLARI

Mutaxassislik fanidan malakaviy imtihon og‘zaki tarzda o‘tkaziladi.

Har bir variantda 4 ta savol bo‘lib, har bir savol uchun maksimal 25 **ball**, umumiy maksimal ball **100 ball** etib belgilangan.

Ballar quyidagicha tartib va qoidalarga muvofiq belgilanadi:

22-25 ball – savolning mazmuni zamon tilshunoslik yutuqlari, O‘zbekiston Respublikasining til siyosati va islohotlari bilan bog‘liq tarzda aniq, to‘liq va ilmiy jihatdan to‘g‘ri, mukammal yoritib berilsa;

18-21 ball – savolning mazmuni zamon tilshunoslik yutuqlari, O‘zbekiston Respublikasining til siyosati va islohotlari bilan bog‘liq tarzda aniq, to‘liq va ilmiy jihatdan to‘g‘ri, yaxshi yoritilsa, ammo ayrim noqislik va chalkashliklarga yo‘l qo‘yilsa;

14-18 ball – savolning mazmuni qoniqarli yoritilsa, ammo dalillanmasa, fikrlashda ayrim noaniqliklar va chalkashliklarga yo‘l qo‘yilsa;

0-13 ball – savolning mazmuni talab darajasida yoritilmasa, nazariy fikrlar oniarli bo‘lmasa, dalil va misollar yearly bo‘lmasa yoki noto‘g‘ri javob va ma‘lumot berilsa.